

ÇOCUKLUKTA DİNİ KİMLİĞİN İNŞASI

-Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz-

Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

Eskiyeni Yayınları: 187

ÇOCUKLUKTA DİNİ KİMLİĞİN İNŞASI
-Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz-

Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

İnceleyiciler

Prof. Dr. Asım YAPICI
Prof. Dr. Saffet KARTOPU

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Eylül 2023

ISBN: 978-625-7673-99-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ÇOCUKLUKTA DİNİ KİMLİĞİN İNŞASI

-Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz-

Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

Ankara 2023

ŞERİFE ERİCEK MARAŞLIOĞLU

KahramanmaraŐ'ta doğdu. 2009'da KahramanmaraŐ İmam Hatip Lisesinden, 2013'te İnönü Üniversitesi Eđitim Fakóltesinden mezun oldu. Yüksek Lisansını Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında tamamladı. 2013-2023 yılları arasında Milli Eđitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında "Dini Kimliğin OluŐumda Çocukluk Döneminin Etkisi: Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz" baŐlıklı doktora tezini hazırladı. Evli ve iki çocuk annesi olan Ericek Maraşlıoğlu'nun çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Sevgili Anne Babama...

ÖN SÖZ

Diğer canlılardan farklı olarak insanoğlu psikolojik, fizyolojik, sosyolojik yönden çeşitli yetenek ve donanımlarla dünyaya gelmektedir. Bu bağlamda dinî kimliğin inşasında bireyin duygu, düşünce gibi psikolojik; bedeni yapısı gibi fizyolojik; gelenek, görenek, yetiştiği coğrafya, kültüründe yer alan inançlar, dil, disiplin gibi sosyolojik unsurlar önemli rol oynamaktadır. İnsan çocukluk döneminde bu özelliklerden daha çok hangisinin etkisinde dinî deneyim yaşarsa o yönde hareket etmekte yani dinî kimliğin inşasında etkin güç olarak o özelliği merkezi konumda olmaktadır. Bu durum elbette kişinin dinî kimliğinin oluşumunda tek bir özelliğinin belirleyici olduğu anlamına gelmemelidir. Aksine insan yaşantısını, tercihlerini çeşitli özellikleri tarafından yönlendirmekte dolayısıyla dinî kimliğinin inşasında bu yönlerinden etkilenmektedir. Bu bağlamda çalışmada bireysel ve kolektif dinî kimliklerin inşasında çocuklukta edilen dinî geleneklerin rolü tartışılmaktadır. Kimlik ve çocukluk dönemi dinî deyimlerin ilişkisi irdelendiğinden araştırma konusunun katılımcıların rahat hissettikleri yaşam alanlarında incelenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, katılımcıların dinî kimliklerini nasıl anlamlandırdıkları, farklı referans çerçevelerinde dinî kimliklerini nasıl inşa ettikleri ve inşa ederken referans çerçevelerinden dinî anlatıları ve gelenekleri nasıl kullandıkları araştırılma yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşan alan araştırmasıdır. Girişte araştırmanın konusu, problematiği, önemi, özgün değeri ve araştırma kapsamındaki ilgili literatür verilmektedir. Birinci bölümde kuramsal ve kavramsal çerçeve etraflıca açıklanmakta, ikinci bölümde araştırmanın metodolojisi ortaya konulmaktadır. Üçüncü bölümde ise nitel veri toplama araçlarından görüşme tekniği ile elde edilen bulguların analizi yer almaktadır.

Yaklaşık iki sene süren saha çalışmam boyunca bana yol gösteren, sorunlarımın ortak olan, görüşmecisi bulmamda yardımcı olan değerli insanlarla tanışma fırsatı buldum. Bu kişilerden birkaçı aynı zamanda çalışma kapsamında samimiyetle, çekinmeden dinî kimliğinin inşası sürecinde erken dönem yaşantılarını ve yaşamda karşılaştıkları dinî hayatlarını şekillendirdiğini düşündükleri anılarını benimle paylaşarak görüşme de yaptılar. Bazı katılımcılar için zor zamanlar geçirdikleri çocukluk anılarını, dinî deneyim yaşadıkları ya da sıkıntılı zamanlarını anlattıkları anılarını tekrardan hatırlamak pek kolay değildi ve bu durumun onları kötü hissettireceğini biliyorlardı. Buna rağmen açık yüreklilikle görüşmeyi kabul ettiler ve samimiyetle dinî deneyimlerini

ve anılarını anlattılar. Çalışmamın bulgular bölümünün oluşmasını bu güzel insanlar sağlamıştır.

Saha çalışmam sürecinde gerek görüşmeci bulmamda yardımcı olan gerekse bana güvenerek samimiyetle anılarını paylaşan bu kıymetli insanlara teşekkür ederim. Doktora tezimden üretilen bu çalışmada lisansüstü eğitimim boyunca inancımı yitirmemem ve moralimi yüksek tutup yola devam etmem konusunda beni cesaretlendiren, araştırmamın başlangıcından itibaren olaylara farklı ve derin bir bakış açısından yaklaşmamı sağlayan, araştırmamın temelini kurulmasında büyük katkıları olan, her zaman örnek alacağım değerli hocam Prof. Dr. Saffet Kartopu'na samimiyeti, engin hoşgörüsü ve yakın ilgisi için gönülden teşekkür ederim. Çalışma sürecindeki titiz okumaları, değerlendirmeleri ve kıymetli katkıları için saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. Sezai Korkmaz'a ve Dr. Öğr. Üyesi Alimcan Buğda'ya özellikle teşekkür etmeliyim.

Akademiyle tanıştığım ilk andan itibaren bana güvenip destek olan ve akademik araştırma yapma konusunda yön veren kıymetli hocam Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur'a özel teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma temposu sürecinde bana psikolojik destek olan, tezi baştan sona okuyarak tashihini yapan değerli arkadaşım Arş. Gör. Nesibe Aslan Akın'a, kitabın yayınlanmasındaki katkıları nedeniyle Eskiye yayınlara emeklerinden dolayı en kalbi şükranlarımı sunuyorum. Tüm ihmallerime, ertelemelerime sabır içinde tahammül eden, çalışmam sürecinde her zaman desteklerini koşulsuz hissettiğim sevgili eşim Nuh Maraşlıoğlu'na, sevgili çocuklarım Yavuz Selim ve Oğuz Kağan Maraşlıoğlu'na ve kardeşlerime en kalbi şükranlarımı sunuyorum. Son olarak, öğrenme merakımı borçlu olduğum, ilim öğrenme konusunda beni teşvik eden, bu süreç içinde birçok fedakarlıklar gösterip beni destekleri ve dualarıyla yalnız bırakmayan sevgili annem Sultan Ericek ve babam merhum Cuma Ericek'e teşekkürlerimi sunarım.

Şerife ERİCEK MARAŞLIOĞLU

Eylül 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL YAPI	23
A. Din Psikolojisi Ekseninde Kavramsal Tanımlar	23
1. Sosyal ve Bilişsel Çerçeve Kimlik	23
2. Bir Yaşam Biçimi Olarak Dindarlık	30
3. Dinî Kimliğin İnşası	33
4. Dinî Kimliğin İnşasını Etkileyen Temel Dinamikler	34
5. Dini Kimliğin Oluşumunda İçsel Faktörler	34
6. Dini Kimliğin Oluşumunda Dışsal Faktörler	36
a. Ebeveynin Dini Aktarımdaki Rolü	38
b. Dini Kimliğin Oluşumunda Sosyal Çevre ve Toplumsal Geleneklerin Rolü	46
c. Kültürel Koşullandırılmış Bir Fenomen Olarak Dini Kimlik	46
7. Dini Deneyimler	52
8. Dinî Deneyimlerin Temellendirilmesinde Algının Rolü	57
B. Çocukluk Döneminde Dinî Kimlik İnşası	59
1. Dinî Kimliğin İnşasında Çocukluk Döneminin Önemini Vurgulayan Kuramlar	60
a. Psikodinamik Kuram	60
b. Bilişsel-Yapısalcı Gelişim Kuramları	66
c. Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı	77
d. Yükleme Kuramı	83
e. Sundén'in Erken Gelenek Aktarımı Rol Kuramı (Rol Alma/Rol Üstlenme)	87

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	99
A. Araştırmanın Model ve Tasarımı	99
2. Fenomenolojik Desen	100
3. Görüşme Sürecindeki Avantajlar, Sınırlılıklar ve Etik Sorunlar	102
4. Çalışma Grubu	104
5. Katılımcılar	104
6. Veri Toplama Teknikleri ve Araçları	111
a. Onay Formu	114
b. Görüşmeler	114
c. Veri Analizi	119
d. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları	121
e. Araştırmanın Sınırlılıkları	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ KİMLİĞİN OLUŞMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER -----	125
A. Dinî Anlatılar ve Folklorik Ögelerden Rol Üstlenme-----	127
1. Geleneksel Dinî Mitlerden Rol Üstlenme-----	129
a. Ahiret İnancının Önemi Anlatan Mitlerden Rol Üstlenme-----	132
b. Ahlâkî Davranışlar Açısından Öngörü Sağlayan Mitlerden Rol Üstlenme-----	133
c. İnsanlar Arası İlişkileri ve Aile İlişkilerini Düzenleyen Mitlerden Rol Üstlenme-----	135
2. Topluma Mâl Olmuş Efsanelerden Rol Üstlenme-----	137
a. Hz. Hızır ile İlgili Anlatılan Efsanelerden Rol Üstlenme-----	140
b. Eren ve Evliyalar ile İlgili Anlatılan Efsanelerden Rol Üstlenme-----	144
3. Topluma Mâl olmuş Destanlardan Rol Üstlenme-----	147
4. Topluma Mâl Olmuş Atasözleri ve Deyimlerden Rol Üstlenme-----	151
5. Dinî Gelenekler, Örf ve Âdetlerden Rol Üstlenme-----	157
a. Geçiş Törenlerinden Doğum, Cenaze ve Düğün Gelenekleri-----	159
b. Kutsal Zamanlarda Yerine Getirilen Gelenekler-----	162
c. Mevlit Geleneği-----	165
d. Kıyafet Seçimini Etkileyen Gelenekler-----	166
B. Dinî Değerler ve Metinlerden Rol Üstlenme-----	167
1. Kur'an'dan Rol Üstlenme-----	168
2. Kıssalardan Rol Üstlenme-----	177
3. Menkıbelerden Rol Üstlenme-----	184
4. Tasavvufi Metinlerden Rol Üstlenme-----	194
5. İlahilerden ve Mistik Şiirlerden Rol Üstlenme-----	201
6. Dua ve İbadetlerden Rol Üstlenme-----	203
7. Hadislerden Rol Üstlenme-----	223
C. Rüyalardan Rol Üstlenme-----	232
1. Rüyalarda Gayba Ait Dinî Olgulardan Rol Üstlenme-----	237
2. Rüyalarda Dinî Şahsiyetlerden Rol Üstlenme-----	243
3. Rüyalarda Dinî Mekanlardan Rol Üstlenme-----	248
D. Dil Ucu Konuşmalarından Rol Üstlenme-----	251
1. Anlamsız/Mırıltılı Sesler ile Dil Ucu Konuşmalarından Rol Üstlenme-----	253
2. Net/Anlamlı İfadeler ile Dil Ucu Konuşmalarından Rol Üstlenme-----	255
E. Din Adamları ve Dinî Şahsiyetlerden Rol Üstlenme-----	258
1. Din Görevlilerinden Rol Üstlenme-----	260
2. Kültüre Ait Din Adamlarından Rol Üstlenme-----	263
3. Sosyal Hayatla İlgili Din Adamlarından Rol Üstlenme-----	265
SONUÇ -----	270
KAYNAKLAR -----	277

GİRİŞ

Dinî inanç erken yaşlarda daha kapsamlı ve daha homojen bir yapıya sahip olmasına rağmen yetişkinlik döneminde bireylerde dine aşırı bağlanma ya da dini tamamen reddetmeye kadar dine yönelik tutum ve davranışlarda büyük farklılıklar arz etmektedir. Bu durum bireyin dinî gelişim sürecine etki eden faktörler ile ilişkilendirilebilir. Dinî gelişim sürecinin sosyal ve bilişsel gelişim sürecinde olduğu gibi kendine ait ilkeleri ve kritik dönemleri vardır. Bu dönemler sağlıklı bir şekilde aşılmadığı zaman bireyin yetişkinlik dönemindeki dinî yaşantısında olumsuzluklara sebep olabilmektedir. Çünkü çocukluk döneminde edinilen bütün sosyal ve duygusal özelliklerin din ile ilişkisi bulunabilmektedir. Dolayısıyla yetişkinlerin dinî tezahürlerinin ve deneyimlerinin farklı farklı olmasının temelinde çocukluk dönemindeki deneyimlerin önemli olduğu gösterilebilir. Bu durum dinî kimliği şekillendirmenin ve sürdürmenin arkasındaki etkili faktörlerin neler olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Bu sorun alanına daha yakından bakabilmek için akademik bir disiplin olarak din psikolojisi perspektifinden, yetişkinlerin kişisel bağlılıktan reddetmeye kadar olan dine yönelik tutumlarında gözlemlenen büyük farklılıkların din ile deneyim arasındaki ilişkisinin sorgulanması önem arz etmektedir. Dinî kimliği şekillendirmenin ve sürdürmenin arkasındaki etkili faktörlerin neler olduğu bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Temel probleme bağlı oluşturulan alt problemler ise şunlardır: Bireyin çocukluk dönemi yaşantıları onun yetişkinlik dönemindeki dini tutum ve davranışlarını nasıl ve ne yönde etkilemektedir? Çocukluk yaşantısı dışında bireyin dindarlığını biçimlendiren başka faktörler söz konusu mudur? Dinî anlatılar ve folklorik öğeler, temel dini metinler ve bunların yorumlanma biçimleri, dini otoritelerin etkileyici gücü bireyin dinî kimliğinin şekillenmesinde nasıl bir işlev üstlenmektedir? Bireyin dini kimliğinin ve dini yaşantısının biçimlenmesinde rüyaların etkisinden bahsedilebilir mi?

Yukarıda bahsi geçen sorulara yanıt bulabilmek ve konunun genel çerçevesini çizebilmek amacıyla araştırma kapsamında bazı temel referans çerçevelerinin ele alınması hedeflenmektedir. Çalışmada her referans için ayrı ayrı örneklem grubu belirlenerek yetişkin bireylerin dine yönelik olumlu ve olumsuz bir tutum geliştirmesinde özellikle çocukluk dönemlerinde sahip olduğu dinî bilgilendirme, bilinçlenme düzeyi ile kendisi ve özdeşim kurduğu kişilerin etkileri incelenmiştir. Yetişkin bireyler arasında dine yönelik farklı tutumların oluşmasında içinde buldukları sosyal ortam ve var olan geleneksel anlayış-